

„Spekuliacijos“ ir „spekulantų“ samprata Lietuvos SSR 1940–1941 metais

Darius Indrišionis

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: dindrisionis@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojama sovietinės okupacijos (1940–1941 m.) antispekuliacinė propaganda oficialiojoje lietuviškoje spaudoje. Atskleidžiamas įvairių „spekuliacijos“ formų vaizdavimas, taip pat tiriama vieša okupacinio režimo laikysena diegiant radikalias socialines-ekonominės reformas. Be to, nagrinėjama režimo propaguota „kova su spekuliacija“ viešojoje erdvėje ir antisemitinės nuotaikas galėjusi pakurstyti „spekulantų sąrašų“ problema. Iš tyrimo tampa akivaizdu, kad „spekuliacijos“ ir „spekulantų“ sampratų turinį sovietai sparčiai plėtė ir „kova su spekuliacija“ iš esmės buvo kova su visuomenės verslumu. „Spekuliacijos“ ir kovos su ja tema buvo viena dominuojančių 1940–1941 m. viešojoje erdvėje, o „spekulantus“ galima laikyti pagrindiniais viešai įvardytais okupacinio režimo vidaus priešais.

Reikšminiai žodžiai: sovietinė okupacija, spekuliacija, spekuliantai, juodoji rinka, propaganda, antisemitizmas.

Meaning of “Speculation” and “Speculator” in Lithuanian SSR (1940–1941)

Summary. This research focuses on anti-speculation propaganda of Soviet regime in the years of First Soviet Occupation of Lithuania (1940–1941). Image of various speculation approaches is analysed as well as public communication of Soviet regime while installing radical social and economical reforms (widespread nacionalization of different types of property, mostly). Also, this research shows that the “campaign against speculation” inspired by Soviet regime had some antisemitic content: when in the first months of occupation almost every day there were lists of speculators published in newspapers, these lists were dominated by Jewish names and surnames. That tendency could not lead to a rising of an antisemitic views in Lithuanian society. By the way, this research describes how Soviet regime widened a term “speculator”: while in the beginning of occupation it mostly could mean only a person who is mixed up in illegal trading activities, in the beginning of the summer of 1941 this term demonstrated a negative view of Soviet regime to any entrepreneurship initiative that is coming not from the officials of the regime.

Keywords: Soviet Occupation of Lithuania, speculation, black market, propaganda, antisemitism.

Sovietinė okupacija Lietuvoje 1940 m. žymi ne tik politinius lūžius, bet ir socialines įtampas. Viena tokių – pirkimo ir kaupimo vėjus, nulemtas netikrumo dėl rytojaus. Sovietinis režimas, viena vertus, savo reformomis (nacionalizacija) jį skatino, o kita vertus, stengėsi nuslopinti – kad tuščios lentynos netaptų politine problema. Režimas tai įvardijo kaip „kovą su spekuliacija“: viena vertus, nacionalizuojant įmones atitraukti „spekulantus“ jų savininkus nuo dalyvavimo krašto ekonominiame gyvenime; kita vertus, gąsdinant bausmėmis, atbaidyti prekių atsargas kaupiančią visuomenės dalį – irgi „spekulantus“ – nuo pirkimo vajaus.

Pastarųjų metų įvykiai, sukretę įvairių pasaulio šalių visuomenės ir privertę jas vienaip ar kitaip plūstelėti į parduotuves siekiant įsigyti (susidaryti atsargas) tam tikrų prekių ar produktų (pavyzdžiui, medicininių kaukių ar druskos) – šio reiškinio aktualumo įrodymas. Radikalios permainos jautriai tebeveikia masių psichologiją ir gandai, eilės bei tuščios lentynos nėra tik okupacijos laikų reliktas.

Straipsnio objektas – pirmaisiais sovietinės okupacijos metais (1940–1941 m.) lietuviškoje spaudoje ženkli „spekuliacijos“ ir „spekulantų“ samprata, atsiskleidžianti per sovietinio režimo inspiruotą antispekuliacinės propagandos kampaniją. Sovietiniam režimui antispekuliacinė propaganda buvo svarbi tiek dėl taktinių (pirkimo vajaus pažabojimo), tiek dėl strateginių („klasių kovos“ doktrinos įgyvendinimo) tikslų. Lietuviška spauda pasirinkta kaip plačiausias visuomenės mases tuo metu galėjusi pasiekti viešosios informacijos priemonė, kontroliuojama okupacinio režimo ir atspindinti jo nuostatas.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti sovietmečio (1940–1941 m.) lietuviškoje spaudoje įtvirtintą „spekuliacijos“ ir „spekulantų“ sampratą. Uždaviniai: 1) išnagrinėti režimo propagandą, kuria buvo grindžiamos sovietų vykdomos socialinės-ekonominės reformos; 2) ištirti įvairių „spekuliacijos“ formų ir jos veikėjų – „spekulantų“ – vaizdavimo ypatybes; 3) išanalizuoti „kovos su spekuliacija“ raišką sovietinėje spaudoje ir atskleisti „spekulantų sąrašų“ problemą, galėjusią turėti didelę (ir anksčiau lietuviškoje istoriografijoje neaptartą) įtaką tragiškiems 1941 m. vasaros įvykiams. Tyrime taikomi aprašomasis ir diskurso analizės metodai.

Istoriografija. 1952 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose publikuotoje ekonomisto A. Tarulio studijoje¹ analizuojamas Lietuvos ūkio inkorporavimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungą (SSRS) procesas 1940 m. vasarą. Paminima viešojoje erdvėje pasireiškusi ramino, „kad niekas nesikeis“, taktika ir pateikiamas vertinimas, jog, priešingai nei ankstesni pirkimo vajai (1938–1939 m. politiniai sukrėtimai), su sovietine okupacija prasidėjęs pirkimo vėjus iš esmės nesibaigė. Su tokiu vertinimu sutikti galima, tačiau pats A. Tarulis nesyk išsakė akivaizdžiai antisemitinį pirkimo vajaus kilmės vertinimą, kuris labiau verčia manyti, kad ekonomistas nekritiškai įvertino viešus sovietų pranešimus apie „spekulantus“, taip iš esmės tapdamas vėliau šiame straipsnyje aptarsimos „spekulantų sąrašų“ problemos auka.

Dėmesio vertas 1973 m. Lietuvos Sovietų Socialistinėje Respublikoje (LSSR) publikuotas istoriko H. Šadžiaus straipsnis², kuriame į pirkimo vajú žiūrėta iš marksistinių

¹ A. Tarulis, 1952.

² H. Šadžius, 1973.

pozicijų: kaip į kapitalistų bandymą tyčia trukdyti socialistines reformas. Jau šių laikų Lietuvoje publikuotame istoriko L. Truskos straipsnyje³ analizuojamos lietuvių ir žydų antagonizmo 1940–1941 m. aplinkybės, tačiau socialinei-ekonominei problematikai dėmesio beveik neskiriama: apsiribojama politiniu-tautiniu aspektu. Fragmentiškai apie ekonominę-socialinę problematiką užsimena A. E. Senno monografija, skirta politiniams 1940 m. įvykiams Lietuvoje⁴. Lietuvos teismų pavertimą sovietiniais nagrinėjančioje D. Sagatienės disertacijoje esama vertingų išvalgų apie sovietinės baudžiamosios teisės „naujoves“ okupuotoje Lietuvoje⁵.

Paminėtini sovietinių ekonomistų darbai, aptarę 1940–1941 m. vykdytas socialistines Lietuvos ūkio reformas, taip pat sovietinių teisininkų įdirbis „kovos su spekuliacija“ tema. Pavyzdžiui, ekonomistas A. Pajuodis 1962 m. bendrais bruožais apibūdino 1940–1941 m. situaciją, susiklosčiusią Lietuvos mažmeniniame prekybos sektoriuje⁶. Žinoma, A. Pajuodžio darbas leidžia tik suprasti bendresnę 1940–1941 m. socioekonominį kontekstą, pačios „spekuliacijos“ ar „spekuliantų“ temos jame iš esmės apeinamos. Iš „klasių kovos“ perspektyvų 1940 m. kilusią „kainų kilimo ir spekuliacijos“ bangą įvertino A. Venckus – aiškindamas, jog dėl visko buvo kalti „priešiški kapitalistiniai elementai“⁷. Sovietinės teisės požiūrį į „kovą su spekuliacija“ nagrinėjo sovietinės Lietuvos teisininkai – B. Augustinas⁸, B. Vaitkutė⁹ ir A. Čepas¹⁰, tačiau ir jų darbuose dominuoja schemiškas, ideologinių dogmų nulemtas požiūris į „spekuliacijos“ kilmę: į šį reiškinį žvelgta iš „klasių kovos“ pozicijų, kur „spekuliacija“ tegalėjo būti suprantama kaip „kapitalistinių elementų“ kova už savo asmeninius interesus.

Kalbant apie užsienio autorių tyrimus, dera išskirti didelį šių laikų (po 1991 m.) Rusijos istorikų įdirbį tiriant nelegalią ekonomiką sovietmečiu. Nors šio straipsnio tema tuose darbuose analizuojama netiesiogiai, rusų istorikų darbai yra vertingi brandinant tyrimo hipotezes ir ieškant sąsajų, panašumų, analogų platesniame – visos tuometinės SSRS – kontekste. Pavyzdžiui, J. Kliujevo disertacijoje apie „juodąją rinką“ pokariniam Leningrade randamas originalus ir daug kuo 1940–1941 m. LSSR situacijai pritaikomas vertinimas, jog turgus, kooperacija ir vadinamieji namudininkai režimo buvo suvokiami kaip „legalus juodosios rinkos anklavas“ – nors ir nepageidaujamas, bet reikalingas¹¹. V. Osipovo disertacijoje, analizavusioje privačią verslinę veiklą Sovietų Sąjungoje 1945–1960 m.¹², esama nemažai vertingų išvalgų, kurias lygiai taip pat galima pritaikyti ir šiame straipsnyje. Vertingų analogijų galima aptikti ir ūkinį nusikalstamumą nagrinėjusio S. Bogdanovo disertacijoje¹³. Išskirtinio dėmesio vertu tyrimu galima pavadinti

³ L. Truska, 2003.

⁴ A. E. Senn, 2009.

⁵ D. Sagatienė, 2013.

⁶ A. Pajuodis, 1962.

⁷ A. Venckus, 1965.

⁸ B. Augustinas, 1951.

⁹ B. Vaitkutė, 1956.

¹⁰ A. Čepas, 1965.

¹¹ E. Клюев, 2011.

¹² В. Осипов, 2002.

¹³ С. Богданов, 2010.

J. Tverdiukovas disertaciją apie vidaus prekybos reguliavimą SSRS XX a. trečiame–šeštame dešimtmetyje¹⁴ – tiesa, Baltijos respublikų problematikai autorė skyrė nedaug dėmesio, o su jos išvadomis (kad vienintelė 1940 m. SSRS okupuotų teritorijų ekonominė problema buvo „importo manija“, t. y. tebesitęsiantys santykiai su eksportuotojais iš Vakarų) reiktų ginčytis, nes J. Tverdiukovas išskirta problema, atrodo, tebuvo antraeilė, palyginti su masiniu pirkimo vėjumi.

Apibendrinant šią temą analizuojančią istoriografiją galima pasakyti, kad nors rusų istorikų įdirbis (jis irgi vertintinas tik visos SSRS kontekste – ieškant analogijų ir bendrybių, taip pat skirtumų) nagrinėjant šią temą nemenkas, dera konstatuoti, kad straipsnio objektas kol kas nėra išsamiai ištirtas. Pirmuosius sovietinės okupacijos metus lydėjęs pirkimo vėjus ir sovietinė „kovos su spekuliacija“ kampanija kol kas nesulaukė pakankamo dėmesio, kaip ir „spekuliacijos“ ir „spekulantų“ sampratų kaitos tema.

Šaltiniai. Analizei pasirinkta įvairi 1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpio lietuviška spauda, pradedant iš inercijos kurį laiką tebeėjusiais (kuriems buvo leista eiti) Pirmosios Lietuvos Respublikos dienraščiais („Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Ūkininko patarėjas“, „Vilniaus balsas“), tęsiant humoro nišą užėmusiais leidiniais („Kultūvas“, „Kuntaplis“, „Šluota“) ir baigiant naujaisiais prosovietiniais leidiniais („Tarybų Lietuva“, „Tiesa“, „Valstiečių laikraštis“). Epizodiškai pasinaudota leidiniais „Tautos ūkis“ ir „Vyriausybės žinios“.

Pirmiau paminėtas periodinės spaudos blokas, vertinant jį kaip šaltinį, turi esminę – viešai skelbiamos informacijos patikimumo – problemą, būdingą bet kurio totalitarinio (ar net autoritarinio) režimo viešiesiems tekstams. Nepaisant to, atsižvelgiant į šiame tyrime keliamą tikslą – išanalizuoti „spekuliacijos“ ir „spekulantų“ sampratų kaitą pirmaisiais sovietinės okupacijos metais, – gausus įvairių sovietinės okupacijos laikotarpio laikraščių panaudojimas leidžia įžvelgti minėtų sampratų kaitos vektorius. Kaip „saugiklis“, užtikrinantis, jog „spekuliacija“ ir „spekulantai“ nebuvo vien sovietinės spaudos konstruktas, neturėjęs nieko bendro su objektyvia realybe, tyrime fragmentiškai pasitelkti ir kiti šaltiniai – LKP CK¹⁵ ir LSSR KGB sekretoriato¹⁶ bei LSSR NKVD Milicijos valdybos sekretoriato dokumentai¹⁷, vieno amžininko dienoraštis¹⁸, amžininkų atsiminimai¹⁹. Kadangi pagrindinis tyrimo tikslas yra išsiaiškinti sampratų kaitą (o tokiam tikslui pasiekti nėra būtinas informacijos patikimumo kriterijus, nes nagrinėjami viešojoje erdvėje suformuoti konstrukta, o ne objektyvi realybė), periodinės spaudos blokas yra pakankamas šaltinis šiam tikslui pasiekti. Minėti kiti informacijos šaltiniai (archyviniai dokumentai, dienoraštis, atsiminimai) tyrimą tik praturtina – leidžia užtikrinti, kad viešojoje erdvėje suformuotos ir kitosios „spekulantų“ ir „spekuliacijos“ sampratos turėjo ir realų pagrindą.

„Spekuliacijos“ ir „spekulantų“ sampratų problema 1940–1941 m. lietuviškoje spaudoje. Baigiant įvadinę straipsnio dalį, tikslinga aptarti „spekuliacijos“ ir „spe-

¹⁴ E. Твердюкова, 2011.

¹⁵ LKP CK dokumentų fondas (LYA, f. 1771).

¹⁶ LSSR KGB (NKVD-NKGB-MGB) sekretoriato dokumentų fondas (LYA, f. K-51).

¹⁷ LSSR NKVD Milicijos Valdybos sekretoriato dokumentų fondas (LCVA, f. R-786).

¹⁸ M. Lukšys, 1940.

¹⁹ A. Jėčys, 2000; I. Šeinius, 1953.

kuliantų“ sampratų kaitos 1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpio lietuviškoje spaudoje problemą. Pirmiausia, pažymėtina išankstinė ikiokupacinė „spekuliacijos“ samprata, įsitvirtinusi Lietuvos viešojoje erdvėje 1938–1939 m. politinių sukrėtimų laikotarpiu: kaip „spekulantai“ tada buvo suprantami prekybininkai, pasinaudojantys susiklosčiusia visuomenės nerimo situacija, keliantys kainas, slepiantys prekes, skleidžiantys bauginančius gandus ir taip dirbtinai sukuriantys trumpalaikes pirkimo karštliges. Kaip neatsiejama šio reiškinių dalis buvo suvokiami ir panikai pasiduodantys pirkėjai, norintys susidaryti milžiniškas (ne)reikalingų prekių atsargas. Nors pastarieji net lemtingaisiais Pirmosios Lietuvos Respublikos metais buvo baudžiami labai retai (iš esmės bausti buvo tik lupikaujantys prekybininkai), tačiau laikotarpiu iki sovietų okupacijos kaip „spekulantai“ buvo suprantami tiek kainas keliantys prekeiviai, tiek atsargas kaupiantys pirkėjai – tačiau jų veiklos laikas („spekuliacija“) turėjo gana aiškų apribojimą: tai, kas vyksta pirkimo karštligės metu (pavyzdžiui, 1938 m. kovą, gavus Lenkijos ultimatumą, ar 1939 m. kovą, gavus Vokietijos ultimatumą, ar 1939 m. rugsėjį, prasidėjus nacių invazijai į Lenkiją)²⁰.

Prasidėjus sovietų okupacijai, kurį laiką režimas laikėsi ankstesniais metais susiformavusių sampratų, tačiau ilgainiui pradėjo darytis akivaizdus gerokai platesnis naujojo režimo suvokimas apie tai, kas yra „spekuliacija“. Siaurąja – ekonomine – prasme naujasis „spekuliacijos“ sampratos turinys buvo galutinai atskleistas 1940 m. spalį įvairiuose dienraščiuose publikuotame LSSR teisingumo liaudies komisaro P. Pakarklio aplinkraštyje visiems LSSR teismams. Jame paaiškinta, kad ankstesnė (t. y. iki okupacijos buvusi) „spekuliacijos“ traktuotė apėmė tik netinkamus prekybininkų veiksmus – staigų kainų pakėlimą. O naujoji „spekuliacijos“ samprata numatė, kad bus baudžiami ne tik prekeiviai, bet ir kiekvienas kitas draudžiamais veiksmais užsiimantis asmuo. Draudžiamais veiksmais (t. y. „spekuliacijos“ turiniu) buvo įvardyta slapta prekyba (bet kokie versliniai santykiai, neturint oficialaus leidimo prekiauti), kainų pakėlimas (prekių pardavimas aukštesnėmis kainomis nei yra nurodyta Prekybos liaudies komisariato ar kitų komisariatų instrukcijose), atsargų kaupimas (turėjimas didesnių prekių ar produktų atsargų, kurios „viršija normalias gero šeimininko sudaromas savo ir savo šeimos reikalams atsargas“), prekių slėpimas (prekių nepardavimas pirkėjams, taip siekiant naudos, taip pat pirkėjų rūšiavimas)²¹. Tokia ekonominė-teisinė spekuliacijos samprata vyravo ne tik 1940–1941 m., bet persikėlė ir į pokarį.

Problemiškesnė yra sovietų nuo pirmųjų okupacijos dienų imta tvirtinti ideologinė-propagandinė „spekuliantų“ samprata, kuri aprėpė daugiau. Pirmosiomis okupacijos dienomis viešai nuskambėję smetoninio režimo įvardijimai buvus „ideologiniais spekuliantais“, taip pat vėlesni įvairių ekonominių praktikų (pavyzdžiui, ekonominė dvasininkų veikla, neformali teisinė praktika) vykdytojų įvardijimai „spekuliantais“ verčia išsamiau pažvelgti į šią sampratą. Susidaro įspūdis – kurį galima būtų pavadinti šio tyrimo hipoteze – jog 1940–1941 m. sovietiniame viešajame diskurse gerokai išplėsta „spekuliacijos“

²⁰ Išsamesnę 1938–1940 m. Pirmojoje Lietuvos Respublikoje susiklosčiusios spekuliacijos sampratos apžvalgą galima rasti ankstesniame autoriaus straipsnyje, žr. D. Indrišionis, 2019.

²¹ „Teisingumo liaudies komisaro bendraraštis Nr. 219“, in: *Tarybų Lietuva*, 1940-10-19, Nr. 17, p. 6.

samprata buvo reikalinga režimui pažymėti netinkamą ideologijos požiūriu ekonominę piliečių veiklą, o „spekulantų“ samprata apėmė ne tik aktyviuosius „spekuliacijos“ veikėjus, bet ir klasiniu-ideologiniu požiūriu režimui nepriimtinius veikėjus (pavyzdžiui, Smetonos režimo veikėjai, kapitalistai, stambūs prekybininkai), t. y. „spekuliacija“ nėra lygi „spekulantams“ (ar „spekulantų veiklai“), nes ideologinė „spekulantų“ samprata yra platesnė už gana konkrečią sovietinę teisinę-ekonominę „spekuliacijos“ sampratą. Tuo pat metu šios sampratos tarpusavyje neatsiejamai susietos, t. y. plečiantis „spekulantų“ sampratai, privalo plėstis ir „spekuliacijos“ samprata, taip įgaudama naują ideologinį turinį: „spekuliacijos“ sampratai buvo lemta išėiti už teisės ir ekonomikos ribų ir virsti reikšmingu sovietinės ideologijos konstruktu.

Reformų propaganda ir „spekuliacijos“ bei „spekulantų“ vaizdavimo ypatybės

Pirkimo vajas. Raminimo taktika. Rašytojo Igno Šeiniaus atsiminimuose užfiksuota, kad jau birželio 15 d. Vilniuje buvo problemiška nusipirkti duonos²². Įvykiai Kaune ir Vilniuje spaudos buvo vaizduojami identišškai: esą sostinių gyventojai nerimavo (bandė susidaryti atsargas, ėjo atsiimti indėlių) tik sekmadienį (birželio 16 d.), o sužinoję apie naujosios vyriausybės sudarymą, nurimo²³ – ėmė net gražinti prekes²⁴.

Pirmąją propagandinę okupacinio režimo akciją ekonomikos srityje galima būtų pavadinti raminimu: visuomenė per spaudą buvo raminama, kad niekas smarkiai nepasikeis. „Mūsų šalies santvarkos esminiai pagrindai tebėra nepakitę. Į teisėtą privačią nuosavybę ar turtą niekas nesikėsina“, – bylojo naujasis vidaus reikalų ministras M. Gedvilas birželio 21 d.²⁵ Birželio 23 d. žemės ūkio ministras M. Mickis kreipėsi į ūkininkus: teigta, kad kiekvienam, kuriam žemė yra pragyvenimo šaltinis, o ne spekuliacijos objektas, garantuojama visiška jos neliečiamybė²⁶.

Tokie pareiškimai nekėlė pasitikėjimo ir, sprendžiant iš pranešimų spaudoje, pirkimo vajas tęsėsi. Birželio 28 d. „Lietuvos žinios“ publikavo vietos gyventojų korespondenciją apie situaciją provincijoje. Teigta, kad „dabartiniu metu žmonės apėmė kvaila psichozė atsikratyti turimu pinigų“, ir pateikta staigiai brangstančių prekių pavyzdžių (dviračio kaina pašoko nuo 185 litų iki 260 litų; siuvamoji mašina nuo 400 litų iki 600 litų, ir pan.)²⁷. Liepos viduryje finansų ministras pripažino, kad pirkėjai veržiasi į tekstilės, galanterijos ir avalynės parduotuves ir perka „nenormaliais kiekiais įvairias prekes“²⁸. Iš to galima spręsti, kad „raminimo taktika“ nepasiteisino ir pirkimo vajas neslopo.

²² I. Šeinius, 1953, p. 86.

²³ „Gyvenimas įvykių raidoje“, in: *Lietuvos žinios* (toliau išnašose – LŽ), 1940-06-19, Nr. 137, p. 8; „Vilnius ramiai pergyveno įvykius“, in: *Vilniaus balsas* (toliau išnašose – VB), 1940-06-18, Nr. 139, p. 6.

²⁴ „Šilkakojininkės“, *ibid.*, 1940-06-20, Nr. 141, p. 6.

²⁵ „Viskas bus keičiama įstatymų būdu“, in: *Lietuvos aidas* (toliau išnašose – LA), 1940-06-22, Nr. 293, p. 1.

²⁶ „Žemės ūkio ministro agr. Mato Mickio žodis ūkininkams“, *ibid.*, 1940-06-23, Nr. 294, p. 1.

²⁷ A. Kripas, „Reikia sudrausti lupikautojus ir vertelgas“, in: LŽ, 1940-06-28, Nr. 145, p. 7.

²⁸ „Panikieriams bus blogai“, in: LA, 1940-07-13, Nr. 332, p. 10.

Tikslinga pažymėti, jog sprendžiant tiek iš šiuolaikinės istoriografijos²⁹, tiek iš sovietinių ekonomistų darbų³⁰, Lietuvoje pirkimo vąjus prasidėjo tik kartu su sovietine okupacija, o J. Tverdiukovos teigimu, didelės eilės prie parduotuvių SSRS miestuose buvo matomos kaip reikšminga problema jau 1939–1940 m.: tuo laiku SSRS Liaudies komisarų taryba išleido slaptus nutarimus dėl kovos su eilėmis prie parduotuvių didžiuosiuose miestuose³¹. Šis sulyginimas atskleidžia sovietinių okupantų pasirinktos „raminimo taktikos“ paradoksą: gyventojų aprūpinimo sunkumus jau kuris laikas patiriantis okupacinis režimas ramino naujai užkariautos teritorijos gyventojus, kad „niekas iš esmės nesikeis“. I. Šeinius atsiminimuose 1940 m. liepos pradžioje užfiksuoti sovietiniai karininkai (*galima suprasti, jog atkeliavę iš eilių smaugiamos Sovietų Rusijos* – D. I.), kurie Kaune pirkto „ką tik aptinka, vistiek ar vyriška ar moteriška“³² yra gera iliustracija apmąstant tikrąsias pirkimo vąjus priežastis ir kaltininkus.

„Spekulantai“: sampratos plėtra. Nuo okupacijos pradžios režimas vaizdavo, jog pirkimo vąjų kelia tik marginalios piliečių grupės: „buvę fabrikantai“, „stambūs pirkliai“, „buržuazinių žymenybių žmonos“ ir jų suvedžiojami tarnautojai bei „vienas kitas darbininkas“³³. Rugsėjo 6 d. „Tiesos“ vedamajame pasisakyta, jog spekuliantai – tai buvę kapitalistai, o pagrindinė sąlyga jiems įveikti yra „darbo masių aukštas sąmoningumas“³⁴. Taigi viešojoje erdvėje buvo įtvirtinama „klasių kovos“ retorika: pirkimo vąjus (įvardijamas kaip „spekuliacija“) vaizduojamas kaip klastingas „buvusiųjų“ (nuo pjedestalo nustumtų kapitalistų – „buržuazijos atstovų“) bandymas trukdyti sklandų kasdienį progresyvios (režimo požiūriu) visuomenės dalies – „darbo masių“ – gyvenimą. Tai galima būtų aiškinti paprasta schema: „spekulantai“ – tai „buvusieji“, o „spekuliacija“ – jų kova su „socialistinėmis reformomis“ ir, savaime aišku, „prieš liaudies interesus“.

Tokios schemos iliustracija – Smetonos režimo vaizdavimas kaip spekuliacinio: Smetona buvo įvardijamas „politiniu spekuliantu“ ir aprašomi jo atlikti grobstymai³⁵. Teigta, jog Smetonos laikais buvusi spekuliantų valdžia³⁶. Šalia plėtotas pasakojimas, kad Smetona ir jo aplinka buvo „ideologiniai spekuliantai“, kurie jau pergalėti – tačiau liko kitokio pobūdžio „spekuliacija“. Liepos 17 d. „Vilniaus balso“ vedamajame straipsnyje rašoma, kad nugalėjus „ideologinius spekuliantus“ liko antra kenkėjų rūšis – „įvairūs kapitalistai, buržuaziniai turtuoliai“³⁷. Įdomų „priešišku elementų“ likvidavimo eiliškumą pristatė H. Dautartas: anot jo, pirmi buvo pašalinti smetonininkai, paskui – dvarininkai ir miestų turtuoliai. Ketvirta eilėje buvo stambieji prekybininkai, kol galiausiai atėjo „smulkiųjų spekuliantų“ eilė – tokių pavyzdžiu įvardijami atsargų sudarinėtojai³⁸.

²⁹ Žr. A. Senn, 2009, p. 122; D. Indrišionis, 2019, p. 89.

³⁰ A. Venckus, 1965, p. 68.

³¹ E. Твердокова, 2011, p. 309.

³² I. Šeinius, 1953, p. 145.

³³ „Sudrausti panikierius ir spekuliantus“, in: TIE, 1940-08-28, Nr. 65, p. 2.

³⁴ „Užkirsti kelią spekuliacijai“, *ibid.*, 1940-09-06, Nr. 73, p. 1.

³⁵ J. Kn., „Kaip Smetona grobstėsi turtus“, in: LŽ, 1940-07-16, Nr. 159, p. 4.

³⁶ „Atkreiptinas dėmesys į spekuliaciją“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-03, Nr. 88, p. 1.

³⁷ „Griežta kova spekuliacija[i]“, in: VB, 1940-07-17, Nr. 166, p. 1.

³⁸ H. Dautartas, „Kieno dabar eilė“, in: *Šluota*, 1940-10-13, Nr. 13, p. 194.

Iš pateiktų pavyzdžių akivaizdu, kad viešojoje erdvėje bandyta atskirti „ideologinius (politinius) spekuliantus“ (t. y. politinius režimo oponentus) nuo tiesiog „spekulantų“ (t. y. režimo požiūriu neleistinai ekonominiiais veiksmais užsiimančių asmenų). Nors šias abi kategorijas siejo epitetas „spekulantai“, matyti esminė skirtis – politiniai režimo priešininkai („ideologiniai spekuliantai“) buvo režimo požiūriu nepataisomi, taigi į juos galima reaguoti tik itin griežtomis represijomis (naikinimu). Verslūs, savo gerovę užsitikrinti norėję asmenys („ekonominiai spekuliantai“ – arba tiesiog „spekulantai“) – režimo požiūriu, suklaidinti žmonės (dažniausiai suklaidinti „ideologinių spekuliantų“), taigi juos iš esmės galima pakeisti švelnesnėmis represijomis (vieša kritika, baudomis, sąlyginai neilgu įkalinimu). „Ideologinių“ ir „ekonominių“ spekuliantų skirtį galima būtų suvokti vien per tuometinio sovietinio BK prizmę, kur „ideologiniai spekuliantai“ tegalėjo būti vertinami BK 58-ojo straipsnio, dažnai numaćiusio mirties bausmę, kontekste, o „ekonominiams spekuliantams“ šis „klasių kovą“ įkūnijantis BK straipsnis nebuvo taikomas – jiems buvo skirtas BK 107 str. („Spekuliacija“), numatęs nuo 5 iki 10 metų laisvės atėmimą.

Sovietų antispekuliacinė propaganda netruko „spekuliantus“ įvardyti „liaudies priešais“³⁹. Toks naratyvas plėtotas ir vėliau – spekuliacijai, kaip „vienam didžiausių liaudies priešų“, žadėtas galas⁴⁰. Rugsėjo 20 d. „Tiesos“ vedamajame aiškiai išdėstyta: „Vienas didžiausių darbo žmonių ir tarybinės valdžios priešų yra šiuo momentu spekuliantas“, o pagrindiniai kovotojai su spekuliantais – prekybos įmonių komisarai ir pardavėjai, užtikrinantys sklandžią ir teisingą tarybinę prekybą⁴¹. „Klasių kovos“ retorika rodo, jog kampanija prieš ekonominius režimo oponentus užėmė išskirtinai aukštą vietą 1940–1941 m. sovietinėje ideologinėje hierarchijoje.

1 lentelė. „Spekulantų“ sampratos turinys ir forma „spekuliacijos“ metodų kontekste

„Spekulantai“ (turinys)	„Spekulantai“ (forma)	„Spekuliacijos“ metodai
Smetonos režimo veikėjai	„Ideologiniai spekuliantai“ arba „politiniai spekuliantai“	Korupcija, nepotizmas, visuomenės kurstymas prieš socialistines reformas
Stambieji kapitalistai	„Stambieji spekuliantai“ arba „buržuazija“	Panikos kėlimas, kainų kėlimas, prekių slėpimas, atsargų kaupimas
Smulkieji kapitalistai	„Lupikautojai“ arba „spekuliantai“	Kainų kėlimas, prekių slėpimas, atsargų kaupimas, slapta prekyba
Verslūs gyventojai	„Spekuliantai“, „perkupčiai“, „biznieriai“, „handeliai“	Atsargų kaupimas, slapta prekyba, neformalios ekonominės praktikos

„Tarybinė prekyba“ kaip atsvara „spekuliacijai“. Okupacinis režimas netruko imtis radikalių reformų – įvairių ūkio šakų nacionalizacijos. Pirmiausia (liepos 26 d.)

³⁹ J. Marcinkevičius, „Liaudies Respublikos priešai“, in: *Laikas*, 1940-06-22, Nr. 141, p. 1.

⁴⁰ „Spekuliacijai – vienam didžiausių liaudies priešų – bus padaryta galas“, in: LA, 1940-07-13, Nr. 333, p. 2.

⁴¹ „Komisarai ir pardavėjai – aktyvūs padėjėjai kovoje prieš spekuliantus“, in: TIE, 1940-09-20, Nr. 85, p. 1.

nacionalizuota stambioji pramonė⁴² ir bankai bei lombardai⁴³. Rugsėjo 28 d. paskelbta privačių prekybos įmonių nacionalizacija – nacionalizuotinos visos prekybos įmonės, kurių metinė apyvarta siekė 150 tūkst. litų⁴⁴.

Stambių prekybos įmonių nacionalizacijai režimo propaganda skyrė ypatingą dėmesį: visuomenei bandyta įteigti, jog valdžia taip kovoja su kapitalistais išnaudotojais. „Panaikinta dar viena stambių dykaduonių kategorija“, – bylojo „Darbo Lietuvos“ vedamasis⁴⁵. „Tiesa“ teigė, kad žengtas didelis žingsnis kovojant su spekuliacija – „nes iki šiol spekuliantas turėjo ištikimą padėjėją savininko asmenyje“⁴⁶.

Tuo pat metu aktyviai plėtotas kitas naratyvas – apie naująją „tarybinę prekybą“: tą, kurioje nebus konkurencijos – „nes kur prekyboje konkurencija, ten ir spekuliacija“⁴⁷. Skelbta, kad prekyba pagaliau taps krašto aprūpinimo priemone, o ne verslininkų pasipelnymo šaltiniu⁴⁸. Sklandžiai veikianti tarybinė prekyba vaizduota kaip priešnuodis spekuliacijai: „Jei gerai veiks prekybos tinklas – sunku bus ir spekuliantams“, – teigta „Tiesos“ vedamajame⁴⁹. Stengtasi sudaryti įspūdį, kad reformos pasuka krašto prekybos vertybinius orientyrus: nuo plutokratiško pelno siekimo ir laukinės konkurencijos (kapitalistinė prekyba) į socialinį orientavimą, profesionalumą ir teisingumą („tarybinė prekyba“). „Spekuliacija“ šiame posūkyje vaizduota kaip šalin nustumtų kapitalistų agnija – bandymas bet kokiomis priemonėmis vaikytis sprūstančio iš rankų pelno.

Kodėl režimas neslėpė „spekuliacijos“? Bandant atsakyti į šį klausimą, dera pažymėti, jog įvairiuose šaltiniuose (archyviniuose dokumentuose, amžininkų dienoraščiuose ir atsiminimuose) atsispindėjo didelis pirkimo vajaus mastas. Panevėžietis mokytojas Motiejus Lukšys savo dienoraštyje 1940 m. birželio 17 d. rašė: „Krautuvėse kamšatis. Net pietums kai kurie užsidarė. Ir rusų kareiviai noriai perkasi – ypač laikrodžius.“⁵⁰ Šiaulių apskrities LKP(b) komitetas 1940 m. spalį pranešė, jog „gyventojai perka viską, ką gali nupirkti, eina kalbos tarp miesto ir kaimo gyventojų, kad litai gali pradingti, o jei už tuos litus nusipirkti prekių, tai jos liks“⁵¹. 1940 m. gruodį atvėrus rytinę Lietuvos SSR sieną prasidėjęs pirkikų iš kitų „senųjų“ sovietinių respublikų (daugiausia BSSR) antplūdis situaciją dar labiau pablogino – iki tokio lygio, jog 1941 m. vasario pabaigoje LSSR valstybės saugumo (NKGB) liaudies komisaras Guzevičius siūlė SSRS vidaus reikalų (NKVD) liaudies komisarui Berijai nutraukti geležinkelio bilietų pardavimą iš BSSR į LSSR – „[S]u tikslu sustiprinti kovą su spekuliacija ir nutraukti įvairių pirkikų siuntimą į Lietuvos SSR“⁵². Vertas dėmesio

⁴² „Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-07-26, Nr. 20, p. 1.

⁴³ „Bankų nacionalizavimo įstatymas“, *ibid.*

⁴⁴ „Lietuvos TSR Laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakas“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-28, Nr. 131, p. 1.

⁴⁵ „Socializmo stiprinimo keliu“, *ibid.*, 1940-09-29, Nr. 133, p. 1.

⁴⁶ „Stambiąją prekybą nacionalizavus“, in: TIE, 1940-09-29, Nr. 93, p. 1.

⁴⁷ „Prekybos sukulturnimas“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-21, Nr. 119, p. 1.

⁴⁸ „Kauno prekybos įmonėse gema naujas prekybinis gyvenimas“, *ibid.*, 1940-09-30, Nr. 134, p. 3.

⁴⁹ „Pagrindinė sąlyga kovai prieš spekuliaciją“, in: TIE, 1940-10-13, Nr. 105, p. 1.

⁵⁰ M. Lukšys, 1940, p. 49–50.

⁵¹ Politinė informacija iš Šiaulių apskrities, 1940 m. spalio 24 d., in: LYA, f. 1771, ap. 1, b. 183, l. 148.

⁵² LSSR Valstybės Saugumo liaudies komisaro Guzevičiaus 1941 m. vasario 22 d. specialus pranešimas SSRS Vidaus Reikalų liaudies komisarui Berijai apie spekuliantų iš Vakarų Baltarusijos antplūdį Lietuvos SSR, *ibid.*, f. K-51, ap. 1, b. 4, l. 76–78.

1940–1941 m. vaizdelis, pateiktas A. Jėčio atsiminimuose: „Nors visi laikraščiai trimituoja apie rusų atneštą į Lietuvą gerovę, tačiau, be arbūzų ir machorkos, nieko naujo nesimato. Tiesa, atpigo degtukai: buvo 10 centų (arba 9 kapeikos), dabar – 3. Akivaizdi gerovė! Visa naujoji karininkija stengiasi apsirūpinti dviračiais. Važiuoja gatve „komandyrius“, už jo žąsele „komandyrienė“, toliau – „komandyriukai“. Visi dviračiuoti. Miela žiūrėti! Lai-krodžiai gerbiami ne mažiau už dviračius.“⁵³ Šių kelių šaltinių užtenka, kad įsitikintume, jog pirkimo vajas buvo 1940–1941 m. sovietų okupuotos Lietuvos realija, o ne sovietinės propagandos kūrinys. Ta pati „antispekuliacinė propaganda“ buvo tarytum specialiai vi-suomenei į akis pučiama migla, skirta pridengti tikrąsias vis akivaizdesnių besidarantių ekonominių sunkumų priežastis: pirkikus iš Rytų (iš pradžių uniformuotus, vėliau – jau nebe tik) ir sovietizacijos reformų metu stipriai apgriautą Lietuvos ūkį.

„Spekuliacijos“ samprata plečiasi. Čia tikslinga paminėti kelias su spekuliacija sietas ekonomines praktikas, kurios, režimo požiūriu, vaizduotos kaip nepageidautinos: komiso parduotuves, perpirkėjus ir tarpvarčių prekybą.

„Spekuliacija veržiasi naujais keliais“, – skelbė „Vilniaus balso“ antraštė. Tekste buvo apžvelgiama Vilniuje gausių komiso parduotuvių veikla, dažnai pasireiškusį „spekulantų“ sukauptų daiktų supirkimu ir perpardavimu⁵⁴. Komiso parduotuvių problema reiškėsi išskirtinai Vilniuje – lapkritį teigta, jog mieste yra apie 120 komiso parduotuvių⁵⁵. Problemą bandyta spręsti propagandiniu (propaguojant valstybinį Vilniaus lombardą⁵⁶) ir administraciniu (uždraudžiant priimti naujus daiktus, ribojant pardavimo kainas⁵⁷) būdais, tiesa, nė vienas, atrodo, nebuvo veiksmingas: 1940 m. pabaigoje pripažinta, kad spekuliacija Vilniaus komiso parduotuvėse tebevyksta, o pačių parduotuvių skaičius padidėjo iki 160. „Reikėtų neleisti privatiems asmenims verstis komiso prekyba. Komiso prekybą pakankamai gali sutvarkyti LTSR miestų lombardai, kurie kiekvieną prekę įkainuoja pagal jos faktinę vertę, o ne taip, kaip spekuliantai – atsargų sudarinėtojai“, – svarstė nežinomas akronimu K. Ms. prisidengęs autorius⁵⁸.

Iš tokio svarstymo tampa aiškus komiso parduotuvių ir lombardų skirtumas – valstybiniuose lombarduose prekės buvo „įkainuojamos pagal faktinę vertę“, t. y. reguliuojamos administraciniu būdu, o privačiuose komisuose prekių kainą reguliavo rinka – ir, akivaizdu, jog režimas tai matė kaip vieną laisvosios rinkos (režimo suvokimu – „spekuliacijos“) raiškos formų.

Neigiamo režimo požiūriu į privačias komiso parduotuves paaiškinimą pateikia rusų istorikas V. Osipovas – anot jo, pokariu valstybinėmis tapusiose komiso parduotuvėse „spekuliacija“ buvo ne slopinama (kaip turėjo būti pagal valstybinių komiso parduotuvių veikimo principą), o skatinama: komiso parduotuvių darbuotojai neimdavo iš klientų panešiotų daiktų, užtat mielai paimdavo naujas, deficitines ir, tikėtina, iš gamyklų išgrobs-

⁵³ A. Jėčys, *Sutryptos viltys*, Vilnius, LGRTC, 2000, p. 25.

⁵⁴ „Spekuliacija veržiasi naujais keliais“, in: VB, 1940-09-04, Nr. 210, p. 4.

⁵⁵ „Spekuliacija Vilniuje tebežydi“, in: TL, 1940-11-20, Nr. 43, p. 8.

⁵⁶ „Lombardas veikia kaip veikęs“, in: VB, 1940-08-28, Nr. 204, p. 7.

⁵⁷ „LTSR Prekybos Liaudies Komisarų įsakymas Nr. 20“, in: TL, 1940-11-29, Nr. 53, p. 9.

⁵⁸ K. Ms. „Komisai – viena iš spekuliacijos formų“, in: VB, 1940-12-14, Nr. 294, p. 4.

tytas prekes⁵⁹. Šią logiką perkeliant į 1940–1941 m. Lietuvos SSR, panašu, kad privačios komiso parduotuvės režimui buvo išskirtinai nepriimtinos kaip tiesioginės konkurentės, užsiimančios „privačia spekuliacija“ (vietoj „valstybinės spekuliacijos“, kuria užsiėmė suvalstybtintos komiso parduotuvės).

Perpirkėjų („perkupčių“) – asmenų, superkančių maisto produktus iš ūkininkų ir parduodančių turguose brangiau – problema vaizduota kaip itin aktuali provincijoje: spaudoje pasitaikė nemažai pranešimų, raginančių pažaboti perpirkėjus Jurbarke, Anykščiuose ir Marijampolėje⁶⁰. Nors vaizduota, kad kovojant su perpirkėjais pavyksta pasiekti taktinių pergalių⁶¹, pagrindinis strateginis tikslas buvo kooperatinės prekybos ir raudonųjų gurguolių (riedančių iš kaimų su šūkais „Nė vieno grūdo spekuliantams“⁶²) populiarinimas⁶³.

Turint omenyje padėtį SSRS, „perpirkėjų problema“ LSSR beveik visus 1940 m. atrodo menkareikšmė – J. Tverdiukova teigia, kad 1939–1940 m. žiemą įvairių SSRS sričių kaimiškuosiuose rajonuose buvo gausybė duoną superkančių atvykėlių⁶⁴. Tikrąją „išsiliejimo į broliškų sovietinių respublikų šeimą“ kainą Lietuvos provincija ėmė jausti 1940 m. gruodį, kai buvo panaikinti judėjimo ribojimai tarp LSSR ir BSSR: netrukus pasipylė čekistų ir milicininkų pranešimai savo valdžiai apie viską masiškai superkančius atvykėlius iš BSSR⁶⁵ – tuos, kuriuos galėtume įvardyti tikraisiais „perkupčiais“.

„Pašalinti tarpunarčių prekybą“, – reikalavo „Tiesa“ rugsėjo pradžioje. Teigta, kad tokia prekyba ypač paplitusi Vilniuje, tačiau klesti ir Kaune⁶⁶. Rugsėjo pabaigoje „Vilniaus balsas“ jau skelbė, kad atsakingi organai į tokią prekybą atkreipė dėmesį ir ji tuoj bus uždrausta⁶⁷, tačiau lapkričio pabaigoje „Tarybų Lietuva“ rašė, kad „spekuliacija Vilniuje tebežydi“, o „prekyba tarpuvartėse dabar varoma dar didesniu pasisekimu“⁶⁸. Net oficiozas pripažino, kad kol kas nepavyksta sukontroliuoti stichiškų nelegaliosios ekonomikos formų.

1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpiu formavosi savitas režimo santykis su turgumi kaip reiškiniu. Viena vertus, nuolat pasirodydavo pranešimų apie spekuliacijos apraiškas turguose, kita vertus, turgus režimas vaizdavo kaip būtina blygybę – kurią galima įvairiai peikti ir reguliuoti (pavyzdžiui, nustatyti turgaviečių specifiką⁶⁹ ar turgadienius taip, kad patogų būtų apsipirkti miesto darbininkams⁷⁰), tačiau drausti negalima – nagrinėjamo laikotarpio spaudoje nepavyko aptikti siūlymų ar idėjų drausti turgus.

⁵⁹ В. Осипов, 2002, p. 62–63.

⁶⁰ „Nesiliauja spekuliantai“, in: *Ūkininko patarėjas*, 1940-08-20, Nr. 35, p. 9; „Reiktų sudrausti“, in: TIE, 1940-08-26, Nr. 63, p. 7; „Sudrausti spekuliantus“, *ibid.*, 1940-09-11, Nr. 77, p. 6.

⁶¹ „Kova su spekuliacija“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-11, Nr. 102, p. 1.

⁶² „Nė vieno grūdo spekuliantams“, in: *Valstiečių laikraštis*, 1940-12-20, Nr. 33, p. 8.

⁶³ „Stiprinkime kooperatyvinę prekybą“, in: TIE, 1941-01-19, Nr. 16, p. 4.

⁶⁴ Е. Твердюкова, 2011, p. 318.

⁶⁵ Pažyma apie kovą su spekuliacija Vilniaus apskrityje nuo 1940 m. gruodžio 1 d. iki 1941 m. kovo 10 d., in: LCVA, f. R-786, ap. 2, b. 3, l. 23–30.

⁶⁶ „Pašalinti tarpunarčių prekybą“, in: TIE, 1940-09-05, Nr. 72, p. 7.

⁶⁷ „Bus uždrausta prekyba tarpuvartėse“, in: VB, 1940-09-22, Nr. 226, p. 8.

⁶⁸ „Spekuliacija Vilniuje tebežydi“, in: TL, 1940-11-20, Nr. 43, p. 8.

⁶⁹ „Parėdymas prekyviečių reikalu“, in: VB, 1940-10-27, Nr. 256, p. 8.

⁷⁰ A. Muižė, „Kaimiečiams ir miestiečiams paskirtos prekiavimo dienos“, in: TIE, 1940-11-02, Nr. 122, p. 5.

Iš pirmiau aptartų realiųjų galima susidaryti įspūdį, kad 1940–1941 m. sovietinė anti-spekuliacinė propaganda rėmėsi savita „geresnės alternatyvos“ logika: vietoj tam tikrų režimui mažai priimtinių ekonominių praktikų buvo propaguojamos labiau priimtinos. Šią mintį galima būtų iliustruoti lentele (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Sovietiniam režimui nepriimtinos ekonominės praktikos ir „geresnės“ jų alternatyvos

Nepriimtina praktika	„Geresnė“ alternatyva
Komiso parduotuvės	Lombardai
„Perkupčiai“	Kooperatyvai, raudonosios gurguolės
Tarpuvarčių prekyba	Turgūs

Tokią „geresnės alternatyvos“ teoriją papildė rusų istoriko J. Kliujevo išsakyta mintis, jog XX a. ketvirtame dešimtmetyje SSRS suvalstybinus visas ūkinio gyvenimo sferas atsitiko taip, kad išlikę legalūs ekonominiai institutai (tokie kaip kolūkiniai turgūs, kooperacija, namudininkų veikla) tapo savotišku „legaliu juodosios rinkos anklavu“, suteikiančiu nelegaliai verslinei veiklai oficialų statusą ir leidžiančiu jai plėstis⁷¹. LSSR atveju akivaizdu, kad okupaciniam režimui buvo parankus (taigi ir propaguošanas) visuomenės perėjimas nuo neoficialių ekonominių praktikų (pavyzdžiui, perpirkėjų veiklos, tarpuvarčių prekybos) prie gerokai oficialesnių, nors vis dar iš esmės nereguliuojamų praktikų (pavyzdžiui, prekybos turguose).

„Reformų pergalės“ vaizdavimas. Sovietizacijos reformų propagandos kertinis akmuo – prekių gausos vaizdinys. Teiginius, kad Lietuvoje prekių yra užtekinau⁷², link 1940 m. pabaigos keitė pareiškimai, jog gausą lėmė įvežimai iš „brolišku respublikų“⁷³. Prieš „spalio šventes“ bruktas pergalingas vaizdas: kauniečiai bando kaupti atsargas, tačiau tai jau nebekelia jokios grėsmės – tiek visko gausu⁷⁴.

Kitas sovietų populiarintas vaizdinys – prekių kainų reguliavimas socialiniais pagrindais. Rudenį „Tarybų Lietuvoje“ prekybos liaudies komisaras M. Gregorauskas samprotavo, kad tvirtos prekių kainos bus stiprus ginklas prieš spekuliantus, nes pirkėjas žinos, kiek prekė iš tikrųjų turi kainuoti⁷⁵.

Nors stambiosios prekybos nacionalizacija ir bausmių sugriežtinimas kuriam laikui spaudą užpildė džiugesio kupiniais vaizdeliais apie pagerėjusią situaciją (antraščių pavyzdžiai: „Spekulantai nebeišnaudoja pirkėjų“⁷⁶, „Spekulantų ir kenkėjų galas“⁷⁷ ir pan.), tačiau tuo pat metu visiškai neišnyko ir liudijimai apie pirkimo vajuas tąsą⁷⁸. Iš

⁷¹ E. Клюев, 2011, p. 49.

⁷² „Daugiau šalto kraujo“, in: VB, 1940-06-22, Nr. 143, p. 3.

⁷³ „Provincijos miestų ir kaimų gyventojų nuotaikos“, in: TL, 1940-12-25, Nr. 74, p. 6.

⁷⁴ „Prieššventinis judėjimas Kauno turguose ir krautuvėse“, ibid., 1940-11-07, Nr. 33, p. 16.

⁷⁵ M. Gregorauskas, „Socijalistinė prekyba ir tvirtos prekių kainos“, ibid., 1940-11-26, Nr. 49, p. 3.

⁷⁶ „Spekulantai nebeišnaudoja pirkėjų“, in: TIE, 1940-10-25, Nr. 115, p. 8.

⁷⁷ „Spekulantų ir kenkėjų galas“, in: *Šluota*, 1940-10-27, Nr. 15, p. 238.

⁷⁸ „Priešams griežta kova“, in: *Valstiečių laikraštis*, 1940-10-29, Nr. 19, p. 1.

„Spalio švenčių“ proga pasakytos Liaudies komisarų tarybos pirmininko M. Gedvilo kalbos paaiškėja – spekuliantai toliau kaupia atsargas, kelia paniką⁷⁹.

Naują pirkimo vajaus etapą pradėjo lapkričio 25 d. paskelbtas nutarimas šalia lito įvesti rublį (litą prilyginti 90 kapeikų)⁸⁰. Įvedus rublį, visuomenė išsigando, kad litas tuoj išvis pranyks, tad su nauja jėga puolė į parduotuves⁸¹.

Bandymai paaiškinti, kodėl nesibaigia „spekuliacija“. Nacionalizavus stambiają prekybą, kartu su „naujosios tarybinės prekybos“ pranašumų vardijimu išryškėjo ir tam tikra „naujiesiems prekybininkams“ skirta kritika. Pasirodė pranešimų apie jų vykdomus grobstymus⁸² ir protekcijas⁸³. 1941 m. vasarį paskelbtas iškalingas skaičius: nuo metų pradžios vien Vilniaus prokuratūrai perduota 116 bylų dėl nusižengimų valstybinėje, kooperatinėje ir privačioje prekyboje⁸⁴ – nepaisant viešo žavėjimosi „teisinga tarybine prekyba“, vaizduota, kad joje esama nemenkų trūkumų.

Režimas tai aiškino buvusių privačių prekybininkų įsiliejimu į „tarybinę prekybą“. „Prekybininkai, kurie atėjo iš privataus sektoriaus, į pirkėją tebežiūri krautuvės savininko akimis ir sprendžia, kad tam duosiu, o tam neduosiu“, – buvo priešama „išibrovėlių“ pasaulėžiūra⁸⁵. „Spekuliantai“ brovėsi ne tik į prekybą, bet ir į gamybinės kooperacijos arteles – paversdavo jas savo biznio realizavimo priemonėmis⁸⁶. Nacionalizavus stambiają prekybą, režimui reikėjo rasti naujų atpirkimo ožių trūkumų turinčioms reformoms paaiškinti.

Nuo pirkimo vajaus pradžios svarstyta, kada turėtų ateiti galas spekuliacijai. 1940 m. liepą žurnale „Tautos ūkis“ M. Stašaitis prognozavo, jog „bet kokia spekuliacija ir visokie „pigūs“ pragyvenimo šaltiniai turės išnykti, nes tai yra darbo žmonių išnaudojimas“⁸⁷. Nacionalizavus stambiają prekybą, prognozės įgavo konkretnę pobūdį: spalio 1 d. „Vilniaus balso“ vedamasis skelbė, kad „išblaškyti, neturėdami paramos, spekuliantai turės pamažu išnykti“⁸⁸.

Nepaisant tokių prognozių ir šūkių, iš viešosios erdvės 1941 m. žiemą ir pavasarį neišnyko pranešimai apie įvairias „spekuliacijos“ apraiškas. Būdavo rašoma apie spekuliuojančius paauglius⁸⁹, perpirkėjus⁹⁰, spekuliaciniais metodais veikiančias arteles⁹¹.

⁷⁹ „LKT pirmininko M. Gedvilo kalba“, in: TL, 1940-11-12, Nr. 36, p. 1–3.

⁸⁰ „LSSR LKT pranešimas“, *ibid.*, 1940-11-25, Nr. 48, p. 1.

⁸¹ M. Gregorauskas, „Socijalistinė prekyba ir tvirtos prekių kainos“, in: TL, 1940-11-26, Nr. 49, p. 3; „Dėl sutrikimų prekyboje“, in: VB, 1940-12-19, Nr. 298, p. 2.

⁸² „Tarnautojas – spekuliantas“, in: VB, 1940-12-29, Nr. 298, p. 6.

⁸³ „Kova su protekcijomis“, *ibid.*, 1941-03-01, Nr. 50, p. 2.

⁸⁴ „116 bylų dėl apsileidimo prekyboje“, *ibid.*, 1941-02-27, Nr. 48, p. 5.

⁸⁵ „Prekyba reikalinga tarybinio rūpestingumo“, in: TL, 1941-05-22, Nr. 118, p. 1.

⁸⁶ G. Abramavičius, „Apie artelių nenormalumus“, in: TIE, 1941-01-05, Nr. 4, p. 5; V. Poderis, „Ir „artelininkai“ užsima spekuliacija“, in: TL, 1941-02-02, Nr. 27, p. 6; „Stiprinkime gamybinę kooperaciją“, in: TIE, 1941-06-07, Nr. 138, p. 1.

⁸⁷ M. Stašaitis, „Mūsų ūkis žengia į naują socialistinį kelią“, in: *Tautos ūkis*, 1940-07-26, Nr. 29–30, p. 497–498.

⁸⁸ „Nacionalizuota stambioji prekyba“, in: VB, 1940-10-01, Nr. 233, p. 1.

⁸⁹ „Jauni spekuliantai“, in: TIE, 1941-02-06, Nr. 30, p. 3.

⁹⁰ „Žemaitkiemio valsčiuje priviso spekuliantų“, in: *Valstiečių laikraštis*, 1941-02-21, Nr. 15, p. 8; „Sugavo grūdų spekuliantus“, in: VB, 1941-03-01, Nr. 50, p. 3; „Sudrausti spekuliantus“, *ibid.*, 1941-05-07, Nr. 105, p. 5.

⁹¹ B. Bakaitis, „Artelė „Utilizacija“, in: TL, 1941-04-02, Nr. 77, p. 3; „Arteliškos kombinacijos“, in: *Šluota*, 1941-04-27, Nr. 17, p. 12.

1941 m. gegužę taikiny pasikeitė – vietoj „spekuliantų“ pagrindiniu „darbo žmonių“ priešiu tapo stambesnieji ūkininkai – „buožės“: jie buvo kaltinami grūdų prievolių sabotavimu ir kenkimu⁹².

Paradoksalu, bet paskutiniame „Šluotos“ numeryje (datuotas 1941 m. birželio 23 d.) pasirodė net du tekstai apie „spekuliaciją“ – humoristinė miniatiūra „Buvo spekuliantai“ (spekuliantas siūlo prokurorui kyšį ir sėda penkeriems metams į kalėjimą), vaizduojanti, kad spekuliacijos kaip reiškinio nebeliko⁹³, ir žinutė, jog Kaune, Nemuno pakrantėje, nelegaliai prekiaujama bandelėmis, guma ir saldainiais⁹⁴. Šis pavyzdys iliustruoja 1940–1941 m. sovietinės antispekuliacinės propagandos dvilypumą: viena vertus, garsiai skelbta apie pergalę prieš „spekuliantus“ ir „tarybinės prekybos“ triumfą, tačiau tuo pat metu pasirodydavo pranešimų, rodančių, jog „spekuliacija“ tebegyvuoja ir netgi įgauna naujų formų.

3 lentelė. Tekstų apie „spekuliaciją“ LSSR dienraščiuose („Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Laikas“, „Darbo Lietuva“, „Tarybų Lietuva“, „Tiesa“, „Vilniaus balsas“) dinamika 1940–1941 m.

Mėn.	1940-06	1940-07	1940-08	1940-09	1940-10	1940-11	1940-12
Skaičius	20	57	30	71	35	24	24
Mėn.	1941-01	1941-02	1941-03	1941-04	1941-05	1941-06	
Skaičius	13	7	6	3	3	3	

„Spekuliacijos“ sampratos plėtra. Okupacijos pradžioje „spekuliacija“ reiškė iš esmės tik kapitalistinius prekybos metodus, o bėgant pirmiesiems okupacijos metams, vis įvairesnės praktikos galėjo būti įvardytos kaip vienokia ar kitokia „spekuliacija“. Pavyzdžiui, dvasininkų pasipelnymas iš santuokos ar krikšto sakramentų⁹⁵, dvarininkų ir stambiųjų ūkininkų veikla („žemės spekuliacija“)⁹⁶, nuoma („butų spekuliacija“)⁹⁷, transporto bilietų prekyba („navigospekuliacija“)⁹⁸, nepotizmas ir *blatas* („spekuliacija savo padėtimi ir užimama vieta“)⁹⁹ ir netgi brakonieravimas („spekuliacija žuvimis“)¹⁰⁰.

Itin iškalbingas 1941 m. birželį „Vilniaus balse“ išspausdintas pranešimas apie prie Civilinės metrikacijos biuro (ZAGS'o) besisukiojančius apsukrius piliečius, kurie už pinigus padeda pildyti įvairius blankus – teksto pavadinime šis reiškinys įvardijamas kaip „Spekuliantai visur moka verstis“¹⁰¹. Šis pavyzdys leidžia teigti, kad 1940–1941 m.

⁹² J. Petrošius, „Buožės kombinuoja“, in: TL, 1941-05-08, Nr. 106, p. 3; „Sėja ir prievolė valstybei“, ibid., 1941-05-09, Nr. 107, p. 1; „Baigti su liberališkumu nevykdantiems privalomų pristatymų“, in: TIE, 1941-05-23, Nr. 123, p. 1; J. Kalkus, „Valstiečių prievolės valstybei“, in: TL, 1941-06-11, Nr. 135, p. 3; „Varėnos liaudies teismas nubaudė tris buožes“, in: VB, 1941-06-13, Nr. 136, p. 5.

⁹³ „Buvo spekuliantai“, in: *Šluota*, 1941-06-23, Nr. 25, p. 796.

⁹⁴ O. Prekyvietė, „Įsisteigė purvina prekyba“, ibid., p. 806.

⁹⁵ „Dar vienai spekuliacijai padarytas galas“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-08-12, Nr. 49, p. 1.

⁹⁶ „Smetonos gyvieji paminklai“, ibid., p. 3.

⁹⁷ V. Senuta, „Butų spekuliacija turi būti sudrausta“, in: VB, 1940-09-05, Nr. 211, p. 7.

⁹⁸ „Navigospekuliacijos baigtuvės“, in: *Kuntaplis*, 1940-11-17, Nr. 47, p. 1.

⁹⁹ H. Beržarykštis, „Varyk spekuliaciją per duris, o ji lenda per langą“, in: *Šluota*, 1940-11-23, Nr. 18, p. 278.

¹⁰⁰ „Žuvų ūkio pertvarkymas Lietuvos TS respublikoje“, in: TIE, 1941-01-25, Nr. 20, p. 2.

¹⁰¹ „Spekuliantai visur moka verstis“, in: VB, 1941-06-04, Nr. 128, p. 5.

sovietinėje viešojoje erdvėje terminas „spekuliacija“ buvo įtvirtintas kaip iš esmės bet kokia priešinga režimui (ar jo diktuojamai ideologijai) ekonominė veikla, o „spekuliantas“ įtvirtintas kaip sąvokos „verslus žmogus“ sinonimas – suteikiant šioms sąvokoms, o kartu ir apskritai bet kokiam verslumui, išskirtinai neigiamą prasmę.

„Kovos su spekuliacija“ raiška viešojoje erdvėje. „Spekulantų sąrašų“ problema

Sovietų kova su nuo pat okupacijos pradžios prasidėjusiu pirkimo vajumi spaudoje buvo vaizduojama kaip įvairialypė. Ji reiškėsi ir administracinėmis priemonėmis (ribojimais), ir policinėmis priemonėmis (kratos, baudos, areštai, konfiskacijos), ir propagandiniais metodais (reklama, pajuokos iš „spekulantų“, „spekulantų sąrašai“).

Ribojimai. Jau 1940 m. birželio 19 d. imta riboti tam tikrų prekių pardavimą – paskelbta, kad tekstilės prekybininkai privalo išduoti pirkėjams sąskaitas, kurių dublikatai lieka parduotuvėse. Sąskaitose turėjo būti nurodyta pirkėjo pavardė, vardas ir gyvenamoji vieta – šie duomenys turėjo būti paimti iš pirkėjo vidaus paso. Teigta, jog ši priemonė įvedama iki liepos 1 d. ir skirta atsargų kaupimui užkardyti¹⁰². Neabejotinas tokios priemonės poveikumas – nuosekliai registruojant pirkėjų duomenis, kontroliuojančios institucijos turėjo įgyti galimybę prireikus susekti galimus atsargų sudarinėtojus. Tą pačią dieną apribotas indėlių išėmimas – iki 250 litų per savaitę¹⁰³. Po kelių dienų imti riboti parduodamų prekių kiekiai ir pelnas¹⁰⁴. Nuo rugpjūčio 1 d. ir galanterijos, avalynės bei trikotažo pardavėjai įpareigoti registruoti pirkėjus, saugoti sąskaitų dublikatus¹⁰⁵. Visus naujus ribojimus lydėjo raminimas, kad tai daroma laikinai – siekiant suvaldyti atsargų kaupėjus.

Rugsėjo 10 d. buvo paviešinta prekybos liaudies komisaro instrukcija apie pirkimo lapų įvedimą: tekstilės, galanterijos, odos ir avalynės gaminių piliečiai turėtų įsigyti su pirkimo lapais (kartu pateikdami ir pasą), kuriuos jiems išduotų milicija, profesinės sąjungos, darbovietės ar valsčių savivaldybės¹⁰⁶. Nepaisant to, jau kitą dieną paskelbta, kad pirkimo lapai visgi neįvedami, o kova su „spekuliantais“ atnaujinama sugriežtinant bausmes¹⁰⁷. Iš esmės „pirkimo lapai“ būtų reiškę dalinį kortelių sistemos įvedimą. Vėlesniu laikotarpiu didesnių prekybos ribojimų nebepasitaikė.

Policinės priemonės. 1940 m. birželio 19 d. paskelbta apie naujosios valdžios pradėtą policinę kovą su spekuliantais – Vilniuje sudaryta komisija, kuri tikrino kainas parduotuvėse ir kepyklose¹⁰⁸. 1940 m. vasarą taikytos represinės kovos su pirkimo vajumi priemonės nebuvo radikaliai skirtingos nuo ankstesnių sukrėtimų laikotarpiu (1938–

¹⁰² „Tekstilės prekybininkai (detailistai) turi išduoti pirkėjams sąskaitas“, in: LA, 1940-06-19, Nr. 286, p. 1.

¹⁰³ „250 Lt išmokėtinų indėlių per savaitę“, *ibid.*, Nr. 287, p. 8.

¹⁰⁴ „Maistas“ racionuoja mėsos prekybą“, *ibid.*, 1940-06-21, Nr. 291, p. 8; „Įsakymas tekstilės gamintojams, importininkams ir pirkliams“, *ibid.*, 1940-06-22, Nr. 292, p. 3–4.

¹⁰⁵ „Finansų ministro įsakymas“, in: *Vyriausybės žinios*, 1940-08-08, Nr. 723, p. 592.

¹⁰⁶ „Prekybos Komisaro įsakymas“, in: VB, 1940-09-10, Nr. 215, p. 2.

¹⁰⁷ „Prekėms pirkti lapai neįvedami“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-11, Nr. 101, p. 1.

¹⁰⁸ V. Žilėnas, „Vilnius ramus ir laukia naujo gyvenimo“, in: LZ, 1940-06-19, Nr. 137, p. 10.

1939 m.) praktikuotų metodų: patikros, kratos, baudos nusižengusiesiems ir nubaustų „spekulantų“ sąrašų skelbimas spaudoje. Viešojoje erdvėje galėjo susidaryti įspūdis, kad sovietinis režimas šiuo aspektu elgsis kaip ir ankstesnė valdžia.

Represyvus naujosios valdžios pobūdis išryškėjo tik spalio 10 d., kai buvo sugriežtinta atsakomybė už spekuliaciją: nuo tol „spekulantams“ (kaip „spekuliacija“ įvardyta slapta prekyba, kainų kėlimas, atsargų sudarinėjimas, prekių slėpimas) grėsė nuo 5 iki 10 m. laisvės atėmimo, galbūt ir turto konfiskacija. „Spekulantams pasigailėjimo nebus, o su spekuliacija bus kovojama kaip su bauriausia epidemija“, – skelbė „Tarybų Lietuvos“ vedamasis¹⁰⁹. Spalio 17 d. paskelbta, kad „spekuliacijos“ ir chuliganizmo bylas prokurorai teismui gali perduoti be parengtinio tardymo¹¹⁰. Spalio 19 d. pranešta, kad spekuliacijos bylos teismuose turi būti išsprendžiamos per 12 dienų. „Lietuvos darbo žmonės ir valstiečiai troško teisingo ir greito teismo. Šiandien tokio jau susilaukia“, – džiūgavo „Tarybų Lietuvos“ korespondentas, pasivadinęs Erškėčiu¹¹¹. Sovietinė valdžia tokiais, serijomis išeinančiais, potvarkiais siekė visuomenei parodyti, kad su „spekulantais“ režimas kovos operatyviai ir negailestingai, tuo atitikdamas „liaudies interesus“. Remiantis D. Sagatiene, toks „baudžiamasis“ privačios iniciatyvos prekybos santykiuose traktavimas buvo naujas – Pirmojoje Lietuvos Respublikoje į tai nežiūrėta per baudžiamosios teisės prizmę¹¹².

Netrukus paviešinti pirmieji teismų nuosprendžiai „spekuliacijos“ bylose sukėlė tam tikrą disonansą – buvo pakankamai švelnūs, atsižvelgiant į viešąją retoriką. Lapkričio 1 d. Kauno apygardos teismas Motelį Kopelianskį nuteisė 4 m. sunkiųjų darbų kalėjimo (pritaikęs atsakomybę švelninančią Baudžiamojo Statuto 53 str.)¹¹³. Tokių, gana švelnių, nuosprendžių netrukus paskelbta dar keletas¹¹⁴. Tiesa, tuo pat metu paskelbtas ir didelis reportažas apie 10 m. sunkiųjų darbų kalėjimo bausmę už spekuliaciją nuteistą Rautbordą¹¹⁵. Nepaisant to, LSSR prokuratūros atstovai gruodžio pradžioje pasisakė, kad teismai per švelniai baudžia spekuliantus (pavyzdžiui, Kauno apygardos teismas išteisino net 49 % teisiamųjų už spekuliaciją)¹¹⁶. Gruodžio viduryje publikuotas pranešimas apie LSSR Aukščiausiojo Teismo kasacinius sprendimus spekuliacijos bylose (skundus dėl per švelnių bausmių teikė prokuratūra): bausmės sugriežtintos, o dargi pasisakyta, kad žemesnieji teismai klysta skirdami standartines 5 m. laisvės atėmimo bausmes – bausmė turi būti diferencijuota¹¹⁷. Toks viešas sovietinės teisėsaugos institucijų aiškinimasis turėjo visuomenę įtikinti, kad spekuliantai baudžiami išskirtinai remiantis galiojančia teise; antra, kad dabartinė žemesniųjų teismų praktika yra gerokai per švelni ir neatitinka laikotarpio dvasios.

¹⁰⁹ „Tvirtas apinasris spekuliacijai“, in: TL, 1940-10-11, Nr. 10, p. 1.

¹¹⁰ „LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas apie baudžiamojo proceso įstatymo 544 str. papildymą“, *ibid.*, 1940-10-17, Nr. 15, p. 10.

¹¹¹ E. Erškėtis, „Teismas į kovą su spekuliantais“, *ibid.*, 1940-10-19, Nr. 17, p. 2.

¹¹² D. Sagatiene, 2013, p. 39.

¹¹³ „Spekulantai griežtai baudžiami“, in: TL, 1940-11-01, Nr. 28, p. 1.

¹¹⁴ „Kova su spekuliacija“, *ibid.*, 1940-11-10, Nr. 34, p. 9; „Spekulantai griežtai baudžiami“, *ibid.*, 1940-11-15, Nr. 39, p. 8; „Kova su spekuliacija ir chuliganizmu“, *ibid.*, 1940-11-26, Nr. 49, p. 8.

¹¹⁵ „Nubaustas spekuliantas Rautbordas“, *ibid.*, 1940-11-15, Nr. 39, p. 8.

¹¹⁶ „LTSR Prokuratūroje“, in: TIE, 1940-12-09, Nr. 154, p. 4.

¹¹⁷ „Aukščiausiasis Teismas pasisako dėl spekuliantų“, in: TL, 1940-12-14, Nr. 65, p. 1.

Vėliau skelbti pranešimai apie nuosprendžius už „spekuliaciją“ jau liudija, kad žemesnieji teismai „savo klaidas“ bent trumpam suprato – bausmės tapo griežtesnės. 1941 m. pavasarį pranešimai apie teismų nubaustus „spekulantus“ tapo daug retesni – režimo dėmesys nuo „spekulantų“ laipsniškai perėjo prie kito viešo puolimo objekto – „buožių“.

Reklama, humoras, literatūra. Reklamos srityje taip pat reaguota į pirkimo vają. „Nereikia pasiduoti panikai perkant kas papuola. Išmintingas žmogus perka tik tai ką, kas būtinai reikalinga. Apsišvietusiam žmogui šiandieną būtinai reikalinga turėti radijo imtuvą, foto aparatą, rašomąją mašinėlę ir amžiną plunksną“, – savo parduodamas prekes birželio 19 d. „Vilniaus balse“ reklamavo „Šviesos“ knygynas¹¹⁸. Šią reklamą dar galima sieti ne su režimo propaganda, o su paprastu verslumu, o rugpjūčio pabaigoje pasirodžiusi kooperatyvų „Maistas“, „Pienocentras“, „Lietūkis“ ir „Valgis“ reklama („Jie kelia bendrą gerovę, reguliuoja kainas ir saugo nuo spekuliantų“)¹¹⁹ jau tiesiogiai atitiko tuometinius režimo interesus – populiarinti kooperatyvinę prekybą vietoj privačios.

Kalbant apie humorą, vaizduojant „spekulantus“ ir atsargų sudarinėtojus dominavo keli motyvai. Pirmasis – kvailumas: taip dažniausiai buvo vaizduojami atsargų sudarinėtojai. Šaipytasi iš jų sukauptų atsargų kaip beprasmės investicijos, kuri suges ar bus sugrauzta pelių. Jų namai buvo vaizduojami virtę sandėliais¹²⁰. Antrasis – baimė: „spekulantai“ vaizduoti kaip nuolat drebantys dėl savo ir turtų likimo¹²¹. Trečiasis – klasta: „spekulantai“ vaizduoti kaip norintys sugundyti (ir apgauti) raudonosiose gurguolėse važiuojančius valstiečius ar gamyklų darbininkus. Šie, priešingai, vaizduoti kaip moraliai atsparūs ir „spekulantus“ viena ar kita forma siunčiantys pas prokurorus (kad skirtų pelnytą bausmę)¹²². Ketvirtasis – pražūtis nuojauta: „spekulantai“ vaizduoti kaip nuolat susirūpinę, nusiminę ar net gailiai raudantys – viso to priežastimi vaizduojama nuojauta, kad „tuoj teks eiti iš tikrųjų dirbti“¹²³. Toks ekonominių režimo priešų – „spekulantų“ – vaizdavimo būdas turėjo ne tik juos pažeminti, bet ir padrąsinti „teisingąją visuomenės dalį“ („darbo žmones“), kad šie „liaudies priešai“ yra pergalėti. Dera pažymėti, kad spekuliacijos temos 1940–1941 m. Lietuvoje reikšmingumą liudija ir tai, jog vienokia ar kitokia forma apie šį reiškinį kritiškai pasisakė nemažai žinomų to meto kūrėjų: Petras Cvirka, Jonas Marcinkevičius, Juozas Baltušis, Borisas Dauguvietis ir Vytautas Montvila¹²⁴.

¹¹⁸ „Nereikia pasiduoti panikai“, in: VB, 1940-06-19, Nr. 140, p. 6.

¹¹⁹ „Atiduokim jiems pirmenybę“, in: *Šluota*, 1940-08-25, Nr. 6, p. 95.

¹²⁰ Žr. „Atsargų sudarinėtojas“, in: *Kulturas*, 1940-06-30, Nr. 5, p. 1; „Trijų atsargų sudarinėtojų „bėdos“, in: VB, 1940-08-03, Nr. 182, p. 7.

¹²¹ Žr. J. Plaktukas, „Dreba žmogus su katiliuku“, in: TIE, 1940-10-01, Nr. 94, p. 6; L. Žiūronas, „Spekulianto baimė“, in: *Šluota*, 1941-01-05, Nr. 1, p. 383.

¹²² Žr. „10 = 10“, *ibid.*, 1940-12-07, Nr. 20, p. 321; „Cukrinis avinėlis“, *ibid.*, 1940-12-22, Nr. 22, p. 349.

¹²³ Žr. E. Širšė, „Spekulianto ašaros“, *ibid.*, 1940-10-06, Nr. 12, p. 185; V. Audronaša, „Biznierio rauda“, *ibid.*; L. Žiūronas, „Graudūs verksmai“, *ibid.*, 1940-10-20, Nr. 14, p. 223.

¹²⁴ Žr. P. Cvirka, „Smetonos ministrai ir liaudies ministrai“, in: LA, 1940-06-21, Nr. 291, p. 3; J. Marcinkevičius, „Liaudies respublikos priešai“, in: *Laikas*, 1940-06-22, Nr. 141, p. 1; J. Baltušis, „Parazitai jau pažaboti“, in: *Valstiečių laikraštis*, 1940-10-15, Nr. 15, p. 3; B. Dauguvietis, „Šilkinės kojinės“, in: *Šluota*, 1940-12-22, Nr. 22, p. 342; V. Montvila, „Raudonosios gurguolės“, in: TIE, 1940-12-22, Nr. 166, p. 5.

Be to, pirmojo sovietmečio lietuviškoje spaudoje galima aptikti ir spekuliantų nužmoginimo (lyginimo su gyvūnais: žiurkėmis, pelėmis, lapėmis, gyvatėmis, dėlėmis¹²⁵), patologizacijos (atsargų sudarinėjimas – liga, drugys, psichinis sutrikimas¹²⁶) bei kursavimo susidoroti fiziškai (pavyzdžiui, išrauti liežuvius, suskaldyti pakaušius, sumušti gumėmis lazdomis, deginti įkaitintu metalu¹²⁷) atvejų.

„Spekulantų sąrašų“ problema. 1940 m. birželio–rugsėjo mėnesiais įvairiuose dienraščiuose išspausdinti 35 skirtingi ne teismo būdu nubaustų „spekulantų“ sąrašai¹²⁸. Sąrašuose atsispindėjo informacija apie tai, kas (pavyzdžiui, finansų ministras, Kainų tvarkymo skyrius), už ką (kainų kėlimą, prekių slėpimą, prekybos sąlygų sunkinimą, atsargų sudarymą), kam (išvardyti nubaustųjų vardai, pavardės ir veikimo vietovė) skyrė baudas (nuo 15 Lt iki 5 000 Lt) ir (ar) baumes (nuo savaitės iki 3 mėn. priverčiamojo darbo stovykloje). Sąrašai buvo lokalūs (skirti didiesiems miestams – Vilniui (13 sąrašų), Kaunui (3 sąrašai)) ir respublikiniai (minimos nubaustųjų veikimo vietovės iš visos Lietuvos (19 sąrašų)). Sąrašuose išvardytų nubaustų asmenų skaičiai varijavo nuo 7 iki 75. Birželį pasirodė 1 sąrašas, liepą – 9, rugpjūtį – 8, rugsėjį – 17. Paskutinio sąrašo (rugsėjo 29 d.) pasirodymas iš esmės sutapo su rugsėjo pabaigoje kilusia stambiųjų prekybos įmonių nacionalizacijos banga. Nuo spalio mėnesio pradėtas propaguoti teisminis susidorojimo su „spekuliantais“ būdas, tad nubaustųjų spekuliantų sąrašai pranyko – pereita

¹²⁵ Žr. „Pavyzdinga“ spekuliantiška žiurkė“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-07-30, Nr. 25, p. 3; V. Audronaša, „Pelės po šluota“, in: *Šluota*, 1940-08-03, Nr. 3, p. 40; M. Tarka, „Lapės išverčia kailį“, in: TIE, 1940-09-24, Nr. 88, p. 6; „Spekuliantiški gyvatynai“, in: *Šluota*, 1940-10-13, Nr. 13, p. 195; „Kas yra spekuliacija ir kova su ja“, in: VB, 1940-12-22, Nr. 301, p. 3.

¹²⁶ Žr. „Sergantieji atsargų sudarinėjimo liga“, *ibid.*, 1940-09-06, Nr. 212, p. 6; „Kai atsargų sudarinėjimo drugys krečia“, in: *Šluota*, 1940-09-15, Nr. 9, p. 141; P. Būbnelis, „Atsargų montażas“, in: *Kuntaplis*, 1940-09-22, Nr. 39, p. 3.

¹²⁷ Žr. H. Beržarykštis, „Liežuvio ir biznio kombinacijos“, in: *Šluota*, 1940-08-25, Nr. 6, p. 87; „Paprastas galvojimas“, *ibid.*, 1940-09-22, Nr. 10, p. 155; „Žiurkės velka kaliošus į urvus“, in: VB, 1940-10-12, Nr. 243, p. 5; „Kuntaplio nutarimas kovos su spekuliantais reikalui“, in: *Kuntaplis*, 1940-10-13, Nr. 42, p. 1.

¹²⁸ Žr. „Finansų ministro baudos“, in: LA, 1940-06-25, Nr. 297, p. 4; „Finansų ministro baudos“, *ibid.*, 1940-07-01, Nr. 307, p. 4; „Nubausti šie spekuliantai“, *ibid.*, 1940-07-14, Nr. 334, p. 3; „Visu smarkumu prigriebti Vilniaus spekuliantai“, in: VB, 1940-07-14, Nr. 163, p. 7; „Nubausti spekuliantai“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-07-17, Nr. 2, p. 6; „Liaudies darbuotojų sąrašas didėja“, in: *Kuntaplis*, 1940-07-21, Nr. 30, p. 1; „Nubausti spekuliantai“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-07-23, Nr. 14, p. 12; „Vėl nubausta eilė spekuliantų“, *ibid.*, 1940-07-25, Nr. 17, p. 4; „Vėl nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-07-27, Nr. 21, p. 4; „Vėl nubausta visa eilė spekuliantų“, *ibid.*, 1940-07-29, Nr. 24, p. 11; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-14, Nr. 52, p. 5; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-15, Nr. 54, p. 6; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-17, Nr. 57, p. 2; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-20, Nr. 62, p. 6; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-22, Nr. 66, p. 10; „Nubausti spekuliantai“, in: VB, 1940-08-22, Nr. 198, p. 6; „Nubausti spekuliantai“ in: *Darbo Lietuva*, 1940-08-24, Nr. 70, p. 12; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-08-28, Nr. 77, p. 8; „Nubausti spekuliantiški prekybininkai“, *ibid.*, 1940-09-03, Nr. 88, p. 6; „Baudos prekybininkams“, in: VB, 1940-09-03, Nr. 209, p. 3; „Baudos prekybininkams“, *ibid.*, 1940-09-04, Nr. 210, p. 6; „Kainų kėlėjai į priverčiamojo darbo stovyklą“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-04, Nr. 89, p. 4; „Nubausti prekybininkai“, in: VB, 1940-09-07, Nr. 213, p. 6; „Baudos prekybininkams“, *ibid.*, 1940-09-10, Nr. 215, p. 6; „Baudos spekuliantams, degtindariams, padaužoms ir maisto produktų falsifikatoriams“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-11, Nr. 101, p. 10; „Nubausti spekuliantai ir atsargų sudarinėtojai“, in: TIE, 1940-09-12, Nr. 78, p. 10; „Nubausti spekuliantai Vilniuje“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-14, Nr. 107, p. 7; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, p. 9; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, Nr. 108, p. 3; „Baudos prekybininkams“, in: VB, 1940-09-17, Nr. 221, p. 6; „Baudžiami prasikaltėliai“, *ibid.*, 1940-09-20, Nr. 224, p. 1; „Baudos prekybininkams“, *ibid.*, p. 6; „Baudos spekuliantams“, in: *Darbo Lietuva*, 1940-09-22, Nr. 121, p. 7; „Nubausti spekuliantai“, *ibid.*, 1940-09-26, Nr. 127, p. 6; „Nubausti vilniškiai spekuliantai“, *ibid.*, 1940-09-29, Nr. 133, p. 7.

prie išsamesnio paskirų teismo procesų, atskirų „spekulantų“ padarytų blogybių aprašinėjimo. Iš viso minimuose 35-ioose ne teismo būdu nubaustų „spekulantų sąrašuose“ buvo paminėti 877 asmenys (neanalizuota, ar buvo sutapimų, t. y. ar buvo asmenų, nubaustų ne vieną kartą, bet tikėtina, jog buvo). Iš šių 877 paminėjimų buvo 650 paminėjimų (74,1 %), kai iš nubaustojų vardo ir pavardės galima spręsti, kad tai – žydų tautybės asmuo. Žvelgiant į išskirtinai neigiamą „spekulantų“ vaizdavimą pirmojo sovietmečio lietuviškoje spaudoje galima daryti išvadą, kad nuolatinis nubaustųjų „spekulantų sąrašų“, kuriuose dominavo žydiškai skambantys asmenvardžiai, skelbimas, tikėtina, kurstė antisemitines ne žydų tautybės okupuotos Lietuvos gyventojų nuotaikas.

Tokias nuotaikas gerai iliustruoja 1952 m. JAV publikuotoje ekonomisto A. Tarulio studijoje pateikiamas paties autoriaus vertinimas: iš esmės teigiamai (kaip pirkimo vajaus suvaldymo būdą) įvertindamas okupacinės valdžios įsakymą, draudžiantį kelti kainas, A. Tarulis įvardija „tikruosius prekybos psichozo kaltininkus“: „Šis įsakymas buvo vienodai nukreiptas tiek prieš panikos apimtus vartotojus, tiek prieš į spekuliaciją linkusius prekybininkus. Turint galvoje, kad beveik visa detali prekyba buvo žydų rankose, lengva suprasti, kiek daug tokių prekybininkų buvo.“¹²⁹ Ši citata leidžia spręsti, jog sovietų formuotas „spekuliacijos“ vaizdinys buvo paveikus ir „spekulantų sąrašai“ visuomenės sąmonėje ilgam įtvirtino antisemitišką pirkimo vajaus kilmės suvokimą: nematant esminės problemos (sovietinės okupacijos ir radikalių, ankstesnę ūkio struktūrą griaujančių reformų), kaltę bent jau iš dalies suversti žydų tautybės prekybininkams (kurie, objektyviai žiūrint, buvo lygiai tokios pačios sovietinių reformų aukos kaip ir likusi visuomenė).

Išvados

1. Lietuvoje įsitvirtinant sovietiniam režimui, kilo įvairių socialinių įtampų, vienods kurių – pirkimo ir atsargų kaupimo vajaus – net pats režimas neslėpė. Tai paaiškintina sovietų pasirinkta taktika: dėl kilusių nesklandumų (eilių, prekių stygiaus) apkaltinti pelno tebesiekiančius prekybininkus ir atsargas kaupiančius pirkėjus įvardijant juos „spekuliantais“, o bandymus suvaldyti stichišką pirkimo vaju – „kova su spekuliacija“.
2. Pagrįsdamas vykdomas reformas, sovietinis režimas „spekuliantus“ vaizdavo išskirtinai neigiamai: siejo juos tiek su smetoniniu režimu, tiek su godumu bei bukumu. Tuo pat metu viešojoje erdvėje nebuvo nė kiek kritikuojamos sovietinės reformos. Galima teigti, kad „spekuliantai“ režimui buvo naudingi kaip atpirkimo ožys ir viešosios nuomonės žaibolaidis, skirtas paversti visuomenės nepasitenkinimą dėl, pavyzdžiui, chaotiškų nacionalizacijos procesų, į visuomenės nepasitenkinimą konkrečiais prekybininkais, keliančiais kainas.
3. Į „spekuliaciją“ sovietinis režimas žiūrėjo plačiai: šia veikla buvo kaltinami ne tik prekybininkai bei atsargų kaupėjai, bet ir kitokias verslumo formas demonstravę as-

¹²⁹ A. Tarulis, op. cit., p. 215.

- menys, pavyzdžiui, „perkupčiai“ (maisto produktų perpirkėjai) ar „šunadvokačiai“ (nelicencijuotų teisinių paslaugų teikėjai). Pirmojo sovietmečio viešojoje erdvėje „spekulianto“ ir „spekuliacijos“ samprata sparčiai plėtėsi ir ilgainiui ėmė reikšti tiesiog verslų žmogų, kurio veikla peržengia režimo nubrėžtas ribas.
4. Propaguodamas tam tikras ekonominių santykių formas (pavyzdžiui, lombardus, turgus, kooperatinę prekybą), režimas rėmėsi savotiška „geresnės alternatyvos“ logika: šios alternatyvos buvo brukamos vietoj režimui visiškai nepriimtinių stichiškų ekonominių santykių formų (pavyzdžiui, komiso parduotuvių, tarpuvarčių prekybos, „perkupčių“).
  5. Pirmaisiais okupacijos mėnesiais sovietinis režimas bandė kurti įvaizdį, kad kovojant su „spekuliantais“ pakanka tradicinių priemonių (piniginių baudų), tačiau 1940 m. rudenį režimas akivaizdžiai sugriežtino savo nuomonę „spekulantų“ atžvilgiu ir visuomenei pradėtas demonstruoti teisminės kovos su „spekuliantais“ metodus (ir ilgametis nuteistųjų įkalinimas).
  6. 1940 metų birželio–rugsėjo mėnesiais įvairiuose dienraščiuose buvo išspausdinti 35 nesikartojantys nubaustųjų „spekulantų sąrašai“, kuriuose iš viso yra paminėti 877 asmenys (neanalizuojant, ar tai visada atskiri asmenys, ar esama pasikartojimų). Iš jų galima suskaičiuoti 650 (74,1 %) paminėjimų, kai iš nubaustojų vardo ar pavardės galima spręsti, jog tai žydų tautybės asmuo. Tokia tendencija neabejotinai kurstė antisemitinius gaivalus plačiojoje visuomenėje – žinant iki šiol populiarius privilegijuotos žydų padėties pirmuoju sovietmečiu įvaizdžius, okupacijos ir senojo režimo griūtis sukrėsta visuomenė šias viešosios erdvės tendencijas galėjo suprasti kaip žydų prekybininkų kaltės dėl nelengvos dabartinės ekonominės padėties (pirkimo vajaus) įrodymą.
  7. Žvelgiant į bendrą pirmojo sovietmečio lietuviškos periodinės spaudos kontekstą, „kovos su spekuliacija“ temą galima laikyti viena dominuojančių. Eliminavus ideologinius režimo priešininkus (kartkartėmis įvardytus „ideologiniais (politiniais) spekuliantais“), dėmesys buvo sutelktas į ekonominius priešininkus – savo verslumo atsisakyti nenorėjusius asmenis („spekuliantus“ siaurąja prasme). Jie buvo pagrindinis viešai įvardijamas okupacinio režimo priešas beveik visą 1940–1941 m. sovietinės okupacijos laikotarpį: tik vėlyvą 1941-ųjų pavasarį pereinama prie viešo „buožių“ puolimo (vėlgi – „buožes“ iš esmės galima suvokti kaip tam tikrą „spekulantų“ porūšį, „kaimo spekuliantus“).

Bibliografija

- Augustinas B., 1951 – B. Augustinas, *Spekuliacija tarybinėje baudžiamojoje teisėje*, diplominis darbas, Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1951, 103 l.
- Čepas A., 1965 – A. Čepas, *Grobimas ir spekuliacija – praeities atgyvena*, Vilnius: Mintis, 1965, 44 p.
- Jėčys A., 2000 – A. Jėčys, *Sutryptos viltys: Dainavos apygardos partizanų vado Dominyko Jėčio-Ažuolio sūnaus prisiminimai*, Vilnius: LGRTC, 2000, 310 p.
- Lukšys M., 1940 – M. Lukšys, *Dienoraštis (1940 m. sausio 3 d. – liepos 15 d.)*. Rankraštis. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 81 p. (Šaltinis pasiekiamas per E-paveldo sistemą).

- Pajuodis A., 1962 – A. Pajuodis, „Lietuvos TSR mažmeninio prekybos tinklo vystymosi bruožai“, in: *Ekonomika*, 1962, t. 2, p. 43–66.
- Sagatienė D., 2013 – D. Sagatienė, *Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais*, daktaro disertacija, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, 192 p.
- Senn A. E., 2009 – A. E. Senn, *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*, Vilnius: LGGRTC, 2009, 408 p.
- Šadžius H., 1973 – H. Šadžius, „Klasių kova Lietuvoje socializmo statybos pradiniu laikotarpiu (1940–1941 m.)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1973, p. 69–87.
- Šeinius I., 1953 – I. Šeinius, *Raudonasis tvanas*, New York: Talka, 1953, 327 p.
- Tarulis A., 1952 – A. Tarulis, „Lietuvos ūkio katastrofos pradžia“, in: *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, 1952, Brooklyn, p. 174–255.
- Truska L., 2003 – L. Truska, „Tikros ir primestos kaltės: žydai ir lietuviai pirmuoju sovietmečiu, 1940–1941“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 285–320.
- Vaitkutė B., 1956 – B. Vaitkutė, *Baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją*, diplominis darbas, Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1956, 58 l.
- Venckus A., 1965 – A. Venckus, „Tarybų Lietuvos vartotojų kooperacija 1940–1953 metais“, in: *Ekonomika*, 1965, t. 5, Nr. 2, p. 67–98.
- Богданов С., 2010 – С. Богданов, *Хозяйственно-корыстная преступность в СССР 1945–1990 гг.: факторы воспроизводства, основные показатели, особенности государственного противодействия*, daktaro disertacija, Kurskas, 2010, 580 p.
- [S. Bogdanov, *Choziajstvenno-korystnaja prestupnost v SSSR 1945–1990 gg: faktory vosproizvodstva, osnovnyje pokazateli, osobenosti gosudarstvenovo protivodeistvije*, Kursk, 2010, 580 s.]
- Клюев Е., 2011 – Е. Клюев, *Черный рынок в послевоенном Ленинграде (1945–1953 гг.)*, daktaro disertacija, Sankt Peterburgas, 2011, 212 p.
- [J. Kliujev, *Chernyj rynek v poslevoenom Leningrade (1945–1953 gg)*, Sankt-Peterburg, 2011, 212 s.]
- Осипов В., 2002 – В. Осипов, *Частная хозяйственная деятельность в советской экономике в 1945–1960 гг. (на материалах Западной Сибири)*, daktaro disertacija, Kemerovas, 2002, 198 p.
- [V. Osipov, *Chastnaja choziajstvennaja dejatelnost v sovetskoj ekonomike v 1945–1960 gg (na materialach Zapadnoj Sibiri)*, Kemerovo, 2002, 198 s.]
- Твердюкова Е., 2011 – Е. Твердюкова, *Внутренняя торговля и ее государственное регулирование в СССР: конец 1920-х – середина 1950-х гг.*, daktaro disertacija, Sankt Peterburgas, 2011, 485 p.
- [J. Tverdiukova, *Vnutreniaja trgovlia i ejo gosudarstvenoe regulirovanije v SSSR: konec 1920-ch – sredina 1950-ch, gg*, Sankt-Peterburg, 2011, 485 s.]